

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ЛИТВИНЕНКО МАРКО ВІТАЛІЙОВИЧ

Допускається до захисту:
завідувач кафедри політології
та державного управління
д.політ.н., доцент
_____ Чальцева О.М.
« ____ » _____ 20__ р.

ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДІ УКРАЇНИ

Спеціальність 052 Політологія

Бакалаврська робота

Науковий керівник:
Неприцька Т.І.
к. політ. н., доцент

Оцінка: _____ / _____ / _____
(бали/за шкалою ЕКТС/за національною шкалою)
Голова ЕК: _____
(підпис)

Вінниця 2021

АНОТАЦІЯ

У бакалаврській роботі були розглянуті теорії та підходи політичної соціалізації. Здійснено дослідження змісту та особливостей соціалізації української молоді. Досліджено сучасний стан соціалізації української молоді та оглянуто теоретичні, практичні засади державної молодіжної політики. Також, розкрито роль молоді як рушія суспільних змін та вивчено культурну ідентичність та ціннісні орієнтації сучасної української молоді.

У результаті дослідження було встановлено, що з початку існування України як незалежної, суверенної держави державна молодіжна політика як окремий напрямок політики поступово змінювався під впливом внутрішньосистемних і глобальних чинників, як в нормативному сенсі, так і в практичній площині. Особливості політичної соціалізації молоді в Україні в період 2014 – 2019 років визначаються значною мірою процесами трансформацією політичної та економічної систем.

Незважаючи на значне зростання нормативно-правового регулювання молодіжної політики в Україні і надалі залишається відсутня дієва система її впровадження. За результатами соціологічних досліджень попит на залученість молоді у політичні процеси зростає, проте, існує недовіра до політичних інститутів.

Ключові слова: соціалізація, політична культура, політична освіта, державна молодіжна політика, молодь.

ABSTRACT

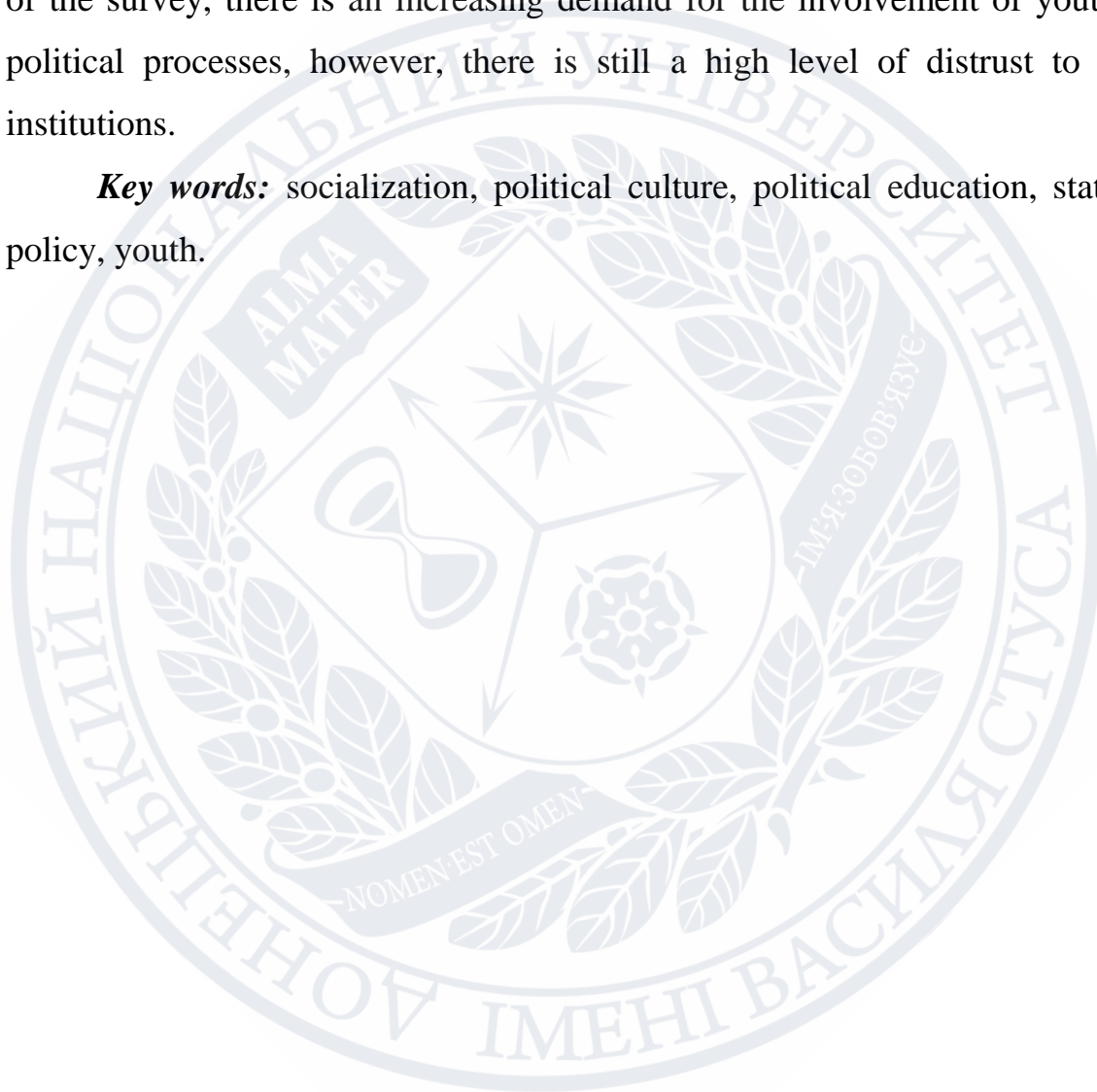
The Bachelor's paper studies the theories and approaches of political socialization. The paper researches the content and peculiarities of socialization of the Ukrainian youth. It studies the current state of socialization of the Ukrainian youth and overviews the theoretical, practical foundations of the state youth policy. In addition, it discloses the role of youth as the driving force of change and studies the cultural identity and value orientations of the modern Ukrainian youth.

As the result of the study it has been determined that since the beginning of Ukrainian as an independent, sovereign state, the state youth policy as a separate

policy vector has been gradually changing under the influence of internal systemic and global factors, both legally and practically. The peculiarities of political socialization of youth in Ukraine during 2014-2019 were significantly determined by the transformation processes of the political and economic systems.

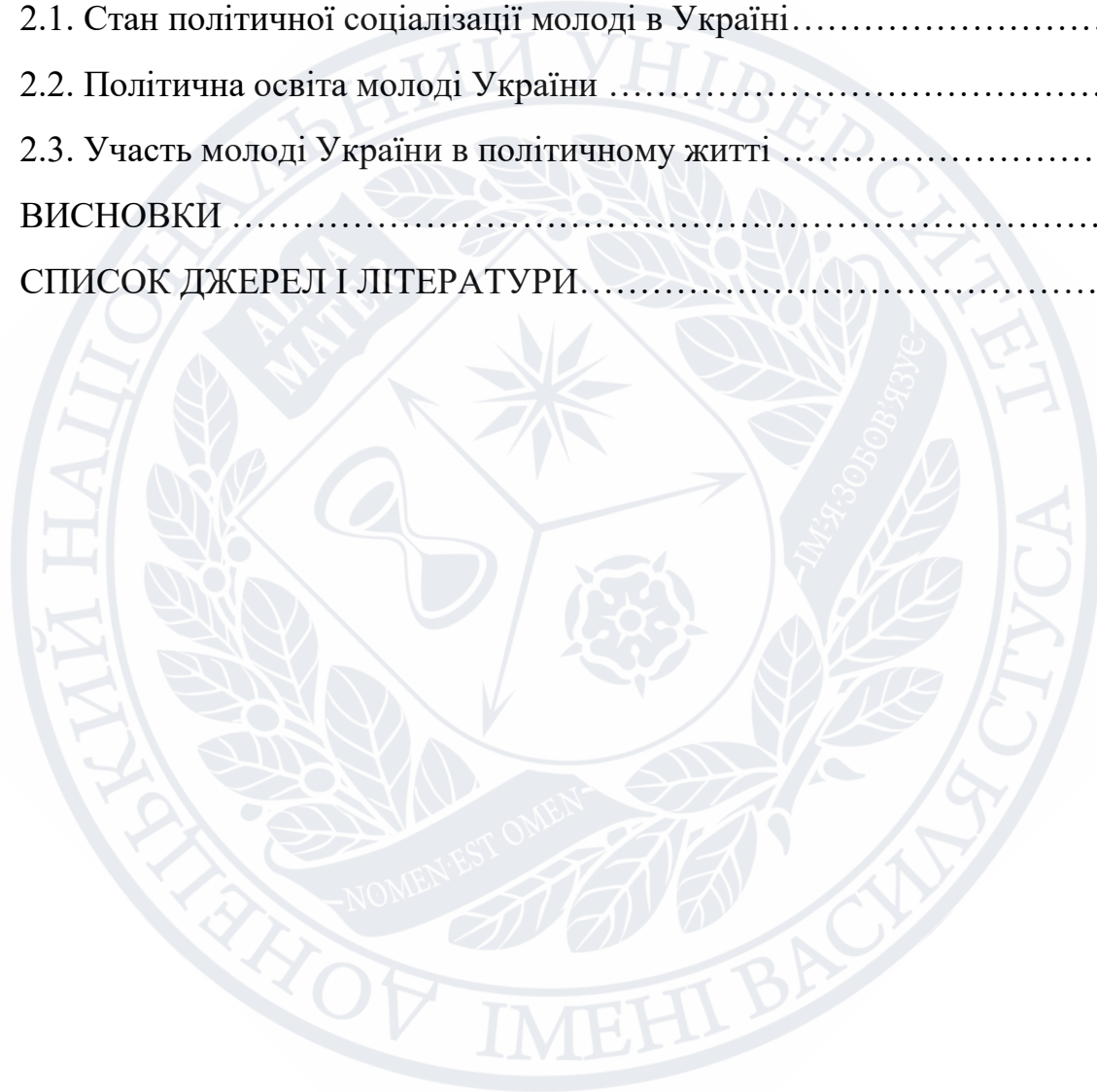
Despite the significant increase in the legal regulation of the youth policy in Ukraine, there is still no efficient implementation system. According to the results of the survey, there is an increasing demand for the involvement of youth in the political processes, however, there is still a high level of distrust to political institutions.

Key words: socialization, political culture, political education, state youth policy, youth.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ	8
1.1. Теорії політичної соціалізації американських дослідників.....	8
1.2. Дослідження та підходи європейських вчених.....	15
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ ...	20
2.1. Стан політичної соціалізації молоді в Україні.....	20
2.2. Політична освіта молоді України	25
2.3. Участь молоді України в політичному житті	33
ВИСНОВКИ	37
СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	42

ВСТУП

Проблема політичної соціалізації відноситься до розряду тих проблем суспільного розвитку, які ніколи не втратять своєї значущості та актуальності, так як відображають сутність, закономірності та особливості існуючого в суспільстві механізму, що забезпечує збереження і відновлення соціально-політичного досвіду, спадкоємність і зміну норм, цінностей та інститутів.

З переходом України на демократичний шлях розвитку її політична система постійно змінюється та вдосконалюється. Молодь є тим суспільним прошарком, який відіграє особливу роль у розвитку суспільства. Саме вона виступає провідником соціально-економічного, політичного і духовного відродження, рушієм нових якісних змін, викликаних назрілими потребами суспільства. Тому держава, що прагне прогресивного розвитку, потребує якомога повнішого залучення молоді до трансформаційних процесів [4, с. 162].

Багато науковців зосереджували увагу на дослідженні проблеми соціалізації, тому ми маємо у своєму розпорядженні величезний масив теоретичної інформації. У середині XX століття проблема політичної соціалізації особистості привернула увагу вчених у зв'язку з новими обставинами розвитку суспільства. Саме в цей час з'являються перші систематизовані дослідження політичної соціалізації. Великий внесок у розробку теорії політичної соціалізації внесли Г. Алмонд, С. Верба, Дж. Денніс, Р. Доусон, К. Превітт, Д. Істон.

Об'єктом дослідження політична соціалізація молоді.

Предметом дослідження є процес політичної соціалізації молоді України, в контексті формування, зміни і оновлення суспільства.

Мета дослідження є аналіз стану та динаміки змін у процесі політичної соціалізації молоді в Україні

Виходячи з мети та враховуючи необхідність забезпечення виходу на новий рівень теоретичного осмислення проблеми, у роботі передбачено

розв'язання таких **завдань**:

- дослідити теорії політичної соціалізації американських дослідників;
- проаналізувати дослідження та підходи європейських вчених;
- проаналізувати стан політичної соціалізації молодого покоління в Україні;
- дослідити політичну освіту молоді України;
- продемонструвати участь молоді України в політичному житті суспільства.

Методи дослідження обумовлені особливостями обраних об'єкта та предмета дослідження, їх міждисциплінарним характером та доцільністю поєднання засад політичних наук, соціальної філософії, соціології. Розв'язання поставлених завдань стало можливим завдяки використанню таких загальнонаукових і спеціальних методів дослідження:

- загальнонаукові методи, зокрема, аналіз, синтез, узагальнення, дедукція та класифікація, які використовуються в дослідженні, оскільки є необхідними інструментами наукового мислення;
- загально-філософський діалектичний метод, який дає змогу проаналізувати взаємодію соціально-економічних чинників й політичних процесів, а також розкрити суперечності у впливах інтеграційних процесів на формування та реалізацію політичної соціалізації молодого покоління в Україні;
- структурний функціоналізм використано для аналізу діяльності політичних інститутів в контексті трансформації українського суспільства, зокрема, він використовується для з'ясування значення норм і цінностей при встановленні особливостей загального процесу соціалізації молоді;
- соціологічний підхід дозволив виявити внутрішні механізми формування, здійснення та впровадження державної політики молоді в Україні.

Емпіричну основу складають дані загальноукраїнського репрезентативного соціологічного дослідження – таких, як: дослідження проведене Центром незалежних соціологічних досліджень «ОМЕГА» на замовлення Міністерства молоді та спорту України «Молодь України – 2017», дослідження проведене ТОВ «Перша рейтингова система» на замовлення Міністерства молоді та спорту України «Молодь України – 2018», дослідження проведене Державним вищим навчальним закладом «Університет банківської справи» на замовлення Міністерства молоді та спорту України «Аналітичний звіт з проведення репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді в Україні (2019 рік)».

Гіпотеза. За умови впровадження системної політичної освіти, залучення молоді до державного управління та підвищення рівня політичної грамотності, зросте рівень політичної соціалізації суспільства.

Науково-практична значимість отриманих результатів полягає у розробці практичних рекомендацій щодо вирішення проблемних питань пов'язаних з політичною освітою та політичною соціалізацією молоді України.

Структура і обсяг роботи. Бакалаврська робота складається з вступу, двох розділів, п'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (37 найменувань). Загальний обсяг роботи – 47 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Соціалізацією називають процес інтеграції особистості в соціальні групи, організації та інститути шляхом накопичення знань про оточуюче соціальне середовище, формування системи цінностей особистості, засвоєння загальноприйнятих взірців політичної поведінки [26, с. 44].

У психології термін «соціалізація» часто використовується як синонім «розвитку особистості» та «виховання». Зрозуміло, що таке визначення є вкрай спрощеним, розпливчастим, для політичної науки такий підхід є неприйнятним. У соціологічному довіднику під редакцією В. Воловича соціалізація визначається як процес засвоєння індивідом знань, досвіду, норм і цінностей, включення його до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для його становлення і життєдіяльності в даному суспільстві [6, с. 96].

Ми розглянемо теорії, моделі та підходи до проблеми політичної соціалізації. Більш детальний аналіз дозволить глибоко розібрати проблему політичної соціалізації суспільства та допоможе виявити, яка з теорій є найбільш адаптованою до сучасних реалій та є найефективнішою для впливу на політичну психологію та культуру людини з метою введення людини в політику та в політичні процеси країни.

1.1. Теорії політичної соціалізації американських дослідників

У рамках першої версії політичної соціалізації заслуговує на увагу теорія «Політичної підтримки» Д. Істона і Дж. Денніса, яка істотно вплинула на розвиток всієї концепції і претендувала на універсальність, тобто практичне використання в усіх західних країнах. Теорія «політичної підтримки» розглядається з точки зору здатності політичної системи забезпечувати стабільність і динамічну рівновагу за допомогою взаємообміну з довкіллям (економічною, соціальною, культурною

системами). Взаємодія політичної системи з довкіллям здійснюється через механізм «входу — виходу».

Розглядаючи теорію політичної підтримки у роботі «Діти і політична система», Д. Істон і Дж. Денніс виходять з того, що вирішальною у створенні позитивної установки є первинна соціалізація, яка формується ще в ранньому дитинстві. Вони стверджують, що дитячі спогади складніше стерти і змінити, ніж ті, які набуваються протягом життя [17, с. 80].

Д. Істон і Дж. Денніс вивчають політичну соціалізацію дитини починаючи з 3-х років, розглядають як змінюються стадії політичного розвитку, внаслідок чого, формуються позитивні установки на політичну систему. Поліцейський і президент, які знаходяться в постійній увазі, мають велике значення в політичній системі, для створення і підтримки довіри дитини до влади. Проводячи своє дослідження, Д. Істон і Дж. Денніс провели опитування серед 12 тисяч американських дітей, з метою визначення їх ставлення до атрибутів політичної системи (президента, поліцейського, прапора, гімну та ін.). У теорії «Політичної підтримки» Д. Істон і Дж. Денніс виділяють чотири стадії політичної соціалізації: «політизація», «персоналізація», «ідеалізація» та «інституалізація».

Першою фазою є політизація (приблизно перші 5 років життя), в процесі якої у дитини формується розуміння того, що політична влада важливіша, ніж влада батьків. Політичну соціалізацію та розуміння про політику діти отримують від батьків.

Персоналізація є другою фазою соціалізації, у ній політична влада набуває відчутних рис, які символізують поліцейського, прем'єр-міністра, президента.

У рамках третьої фази, ключовим фігурам приписують тільки позитивні якості, тим самим ідеалізуючи їх. Утворення та закріплення стійких емоційних ставлень до політики, сформованих на раніше отриманої інформації.

Четверта фаза характеризується переходом від персоналізації до інституту, тобто дитина сприймає не певні особистості влади, а бачить інституції - партії, суди, парламент.

Американські політологи Г. Алмонд і С. Верба, досліджуючи соціалізацію, кажуть, що вона багато в чому зводиться до прямого впливу на людину, громадянської культури і самого демократичного устрою, сприймаючи політичні орієнтації та поведінку попередніх поколінь, кожне нове покоління «вбирає в себе громадянську культуру» [1, с. 44].

На основі аналізу різних політичних орієнтацій виділяють три «чистих» («ідеальних») типи політичної культури: патріархальний, підданський та партисипаторний.

Патріархальний тип, для якого характерна відсутність інтересу громадян до політичного життя. Члени суспільства не очікують жодних змін з боку політичної системи, тим більше не виявляють власної ініціативи, щоб ці зміни відбулися. Цей тип культури відрізняється орієнтацією на місцеві цінності (роду, клану, племені, регіону) і може виявлятися у формі місцевого патріотизму, корупції, сімейності.

Підданський тип характеризується пасивним та індиферентним ставленням індивіда до політичної системи. У громадян відсутнє прагнення до активної участі в політичному житті, вони сліпо визнають авторитет влади, орієнтуючись на пануючі офіційні цінності та норми. Людьми керує побоювання покарання або очікування благ. Це “половинчаста” культура: індивіду з часом доведеться робити вибір - або стати громадянином “де-факто” і співпрацювати з політичною системою, або обрати сумну долю “підданого з власної ініціативи”. Цей тип найпоширеніший у феодальному суспільстві.

Партисипаторний тип (активістська культура, культура участі), для якого характерні інтерес громадян до політики й активна участь індивідів у політичному житті. Індивід активно діє у складі певної соціальної групи,

підтримує партію, яка висловлює його інтереси і захищає його державно-політичний ідеал.

На думку іншого американського політолога Габріеля Алмонда, у політичній системі механізм політичної соціалізації зазнає серйозних змін: у свідомість індивіда впроваджуються нові політичні цінності та установки, які кардинально відрізняються від тих, що існували раніше [2, с. 64].

Г. Алмонд зазначає, що політичне «Я» індивіда являє собою комбінацію низки різних думок і установок. На глибинному рівні розташовані загальні ідентифікації та переконання, такі як національна самосвідомість, уявлення про свою етнічну і класову приналежність, релігійні та ідеологічні прихильності і фундаментальне сприйняття прав і обов'язків в суспільстві. На проміжному рівні знаходяться менш емоційно насичені установки індивідів по відношенню до політичного життя і урядових інститутів. Нарешті, існують безпосередні судження щодо поточних подій, політичних курсів, проблем і персоналій. Установки цих трьох рівнів можуть змінюватися, але ті, які відносяться до першої категорії, зазвичай раніше купуються, частіше за інших закріплюються і, як правило, бувають найбільш стійкими. У ході процесу політичної соціалізації як раз і відбувається формування установок.

Залучення людей до домінуючої політичної культури здійснюється завдяки універсальним інститутам політичної соціалізації, а саме: родини, системи освіти, засобів масової інформації, державних та суспільних організацій. Але в різних країнах роль, значення та спрямованість дії даних інститутів політичної соціалізації може суттєво відрізнятися.

Найважливішими органами соціалізації є сім'я, робоче місце, добровільні асоціації. У міру зміни і розвитку подібних інститутів у нових країнах наявні там канали соціалізації в напрямку громадянської культури, можливо, будуть розширюватися. У тій же мірі, в якій сім'я стане більш активною і відкритою по відношенню до політичного процесу, можуть виникнути нові можливості закріплення громадянських орієнтацій.

Аналогічним чином канали соціалізації можуть розширити супутні індустріалізації професійні зміни, так само як і розвиток структури добровільних асоціацій.

Політична соціалізація має два якісні стани – первинний та вторинний. Різниця між ними залежить від віку людини, конкретного політичного досвіду та ступеня самостійності політичної поведінки та дії. Ці стани також залежать від діяльності основних агентів політичної соціалізації: сім'ї, системи освіти, політичних інститутів, релігійних і громадських об'єднань, засобів масової інформації.

Первинна політична соціалізація проходить у дитинстві й формально завершується із набуттям повноліття, коли індивід отримує право на активну участь у політичних, насамперед виборчих, процесах. На цьому етапі людині доводиться адаптуватися до політичної системи і норм культури.

Вторинна політична соціалізація характеризує той етап діяльності людини, коли вона засвоїла прийоми переробки інформації (у конкретних формах) і здійснення ролей, може протистояти груповому тиску чи політичній ситуації. Особистість здатна до індивідуального перегляду культурних норм і традицій, самостійної розробки різного роду уявлень, переваг. Головну роль тут відіграє самокорекція людиною своїх цінностей, ідеологічних вартостей.

У 60 роки американський психолог Дж. Адельсон переглянув ідеї Ж. Піаже та трансформував їх у політичне русло, виявивши політичне мислення. Він виділяє вісім особливостей і етапів політичної соціалізації людини [23, с. 83].

У віці 11 – 13 років у людини швидко формується уявлення про політику. Мислення на цьому етапі більш персоналізовані й егоцентричні. У віці 15 років людина здатна до абстрактного, узагальненого мислення. Вона користується поняттями влади, особистого права, свободи і рівності. У віці 16-18 років процес соціалізації відбувається повільніше. Під час

розмови про освіту людина згадує вчителя, директора, а під час розмови про політику та уряд – вона уявляє собі міністра, президента, суд.

Другою особливістю розвитку політичного мислення є розширення часової перспективи. Підліток, на відміну від дитини, починає усвідомлювати найближчі і більш віддалені впливи минулих політичних подій на події справжні і майбутні.

Соціоцентризм Дж. Адельсон виділяє як третю особливість. У ранньому підлітковому віці індивід оцінює політичні події по їх наслідках. До середнього підліткового віку людина досягає розуміння дій політичних організацій та інститутів, спрямованих на колективні цілі, що ставлять інтереси суспільства над інтересами окремої людини.

Четверта особливість – зміна характеру міркувань. У передпідлітковому віці мислення носить характер негайного, чуттєвого, очевидного і прагматичного розуміння реальності. Йому бракує складності, деталізації. У ранньому підлітковому віці з'являється здатність до дедукції, до передбачення можливих наслідків тих чи інших дій.

П'ята особливість стосується самого знання. Отоцтво відрізняється особливо швидким накопиченням політичних знань, включаючи засвоєння традиційних політичних поглядів, умовностей і стереотипів.

Шосте – сила принципів підліткового періоду. У ньому формується автономна система етико-політичних принципів. Вплив цих принципів на політичні судження зміцнюється.

Дж. Адельсон виділяє зниження дитячого авторитаризму сьомою особливістю. Для 11 – 12 років характерне природне підпорядкування закону, уряду, які дитина не може уявити ірраціональними. У 14 років уявлення про справедливе покарання злочинця різко змінюється. У підлітка розвивається критичне мислення. Він більш критично розцінює політичні ситуації, звертаючи увагу на конкуренцію інтересів, привілеї, цінності та принципи.

Восьма особливість підліткової соціалізації за Дж. Адельсоном – поява соціальних цілей. Підлітки критично відносяться до утопічних та ідеалістичних цілей. Вони бачать "межі" людської природи і соціальних змін, відносять егоїзм і честолюбство до негативних якостей. Тільки одиниці розмірковують над глобальними змінами суспільства. Більшість вважає і приймає існуючу політичну систему, вимагає змін і вдосконалення лише за такими напрямками:

1. Поєднання соціального світу з законом, правом і порядком.
2. Зменшення нерівності.
3. Знищення убогості і бідності, зростання матеріальних можливостей.

Американський політолог Р.М. Мерельман у своїх роботах виділив чотири моделі соціалізації людини. Кожна з моделей підходить лише для певної країни світу. Це пов'язано з тим, що у різних країнах своя, унікальна політична культура та соціалізація [36, с. 27].

Перша модель – системна, вона характеризується формуванням позитивного ставлення до влади, правового порядку, традиційних інститутів (парламент, суди). Агентами соціалізації він виділяє школу та сім'ю, а також оточення особистості (друзі, батьки, однолітки). Ця модель характерна лише для англо-американської культури.

Р.М. Мерельман також виділяє гегемоністську модель. Вона характеризується формуванням у молоді ворожого ставлення до будь-якої соціальної та політичної системи, окрім «своєї». Головним агентом соціалізації він виділяє засоби масової інформації. Така модель властива країнам Азії та Близького Сходу.

У плюралістичній моделі він виокремлює метою соціалізації формування уявлень громадян про свої політичні інтереси, бажання участі у їх реалізації з високою громадянською активністю. У результаті громадяни стають прихильниками певних політичних груп і можуть їх вільно змінювати у залежності від результатів політики і ступеня реалізації своїх інтересів. Головними агентствами є школа, батьки, групи інтересів, партії,

засоби масової інформації. Подібна модель властива континентально-європейській культурі.

Конфліктна модель, на думку Мерельмана, зводиться до формування лояльності до певної групи і готовності підтримати її в боротьбі проти інших груп. Агентурами соціалізації є органи пропаганди і агітації, що представляють інтереси групи. Ця модель відноситься до закритих (авторитарних) політичних систем.

1.2. Дослідження та підходи європейських вчених

Європейські дослідники розробляли свої підходи політичної соціалізації, акцентуючи увагу на власних культурних особливостях.

Один із французьких соціологів Анік Першерон увів концепцію корпоративної соціалізації в гетерогенних суспільствах і провів своє дослідження.

На основі дослідження, проведеного серед дітей і підлітків від 10 до 15 років двох паризьких комун, Першерон окреслив специфіку французької моделі політичної соціалізації.

У цілому особливості первинного етапу політичної соціалізації полягають у тому, що людині доводиться адаптуватися до політичної системи і норм культури, ще не розуміючи їх сутності і значення.

У дослідженнях французького вченого А. Першерона відзначається, що для французьких школярів у політичній соціалізації визначальною є стадія інституціоналізації, під час якої відбувається формування політичної ідентичності вже в підлітковому віці, і кількість агентів соціалізації та механізмів значно зростає [23, с. 455]. Це свідчить про те, що в дослідженнях європейських вчених на перше місце в процесі політичної соціалізації виходить соціальний фактор та інститути освіти. Майбутні пролетарі в школі зазнають ударів буржуазних ідей, а майбутній буржуа навчається

тому, щоб стати в більшій чи меншій мірі інтерпретатором, актором, імпровізатором буржуазної ідеології. Молоді з соціальних низів складно освоїти освітню програму, і це підсилює соціальну нерівність. Політична соціалізація індивіда здійснюється через засвоєння ним норм і цінностей тієї соціальної групи, до якої він належить.

Так само дослідження показали, що французькі підлітки в 70-х роках ХХ століття більше знають про політику, але в меншій мірі в неї включені, у порівнянні з їхніми однолітками 50-60 років ХХ століття [23, с. 456].

Результати опитувань показали, що діти розуміють політичну владу в термінах «президент республіки», «закони», «поліція». У президенті вони бачать «героя», «велику людину», яка «править», «управляє» та «керує».

Дослідження, проведені у Франції, показали, що ключовими поняттями політичної культури в дитячому віці є такі слова як : «прапор», «республіка», «батьківщина», «свобода», «рівність», «братерство», «нація», «державна». За ними йде те, що називається поняттями, що виражають політичні інститути: «голосування», «обранець», «закони», «громадянин», «демократія» та ін. Всі ці поняття носять позитивний характер, який можна порівняти зі сприйняттям посади президента в американській політичній культурі.

Інтерес представляють висновки французьких вчених, засновані на результатах аналізу соціального словника французьких дітей і підлітків. Поняття «соціальний клас», «капіталізм», «буржуазія», «профспілка», «політична партія», «лівий», «правий», «помірний» викликають найчастіше негативні емоції по відношенню до політики в цілому і політичних конфліктів зокрема. Це розцінюється як характерна риса національної політичної культури. При цьому поняття «війна», «незаконність», «насильство», «влада», «податки» не сприймають більшість опитаних дітей і підлітків.

У той же час діти робітників схильні до позитивного сприйняття словника, пов'язаного з класовою боротьбою, партіями, ідеологіями.

Загальні знання про політику дітей робітників мало чим відрізнялися від рівня подібних знань дітей, чий батьки займають високі посади, осіб вільних процесій і перевищували рівень політичних знань дітей з сімей середніх керівних кадрів, службовців і комерсантів.

Діти, які симпатизують лівим, широко використовували слова: «парламентарій», «демократія», «страйк», «профспілка», «комунізм», «іноземець». Прихильники правих віддавали перевагу словам: «буржуазія», «ультраправий», «міністр», «сили порядку», «американець». Третя група дітей і підлітків, яка, судячи з усього, не визнавала політику і не бажала інтегруватися у систему, проявила сильну ворожість до слів: «голосування», «страйк», «партія», «профспілка», «депутат», «адміністрація».

Французькі соціологи не випадково зробили висновок про те, що у Франції діти рано і досить масовості усвідомлюють національну спільноту і республіканські цінності. Но це сильно впливає ідеологія і соціальна приналежність дітей і підлітків. Серед французьких дітей і підлітків, як правило, відсутні дві перші фази політичної соціалізації, властиві американській політичній культурі, – персоналізація і ідеалізація влади.

Сприйняття політики французькими дітьми характеризується масовою відмовою від однозначно конфліктного розуміння політики. Зміни в політичному житті Франції після 1969 року внесли деякі корективи у загальну картину сприйняття дітьми і підлітками даної політики і влади. Політична ідентифікація щодо політичних партій серед підлітків носить в більшій мірі емоційний, ніж ідеологічний характер. Соціологи відзначають зростаючий вплив патріотичних почуттів. Помітно зросло серед дітей і підлітків число прихильників як лівих так і правих політичних партій. При цьому близько (23%) дітей і підлітків, показавши при опитуванні хороші знання політики, не відносять себе ні до лівих, ні до правих [19, с. 456].

Г. Штайнгамп, з метою вивчення механізмів відтворення соціальної нерівності, запропонував соціально-структурний підхід в дослідженні політичної соціалізації. За його висновками, низький соціальний стан сім'ї є

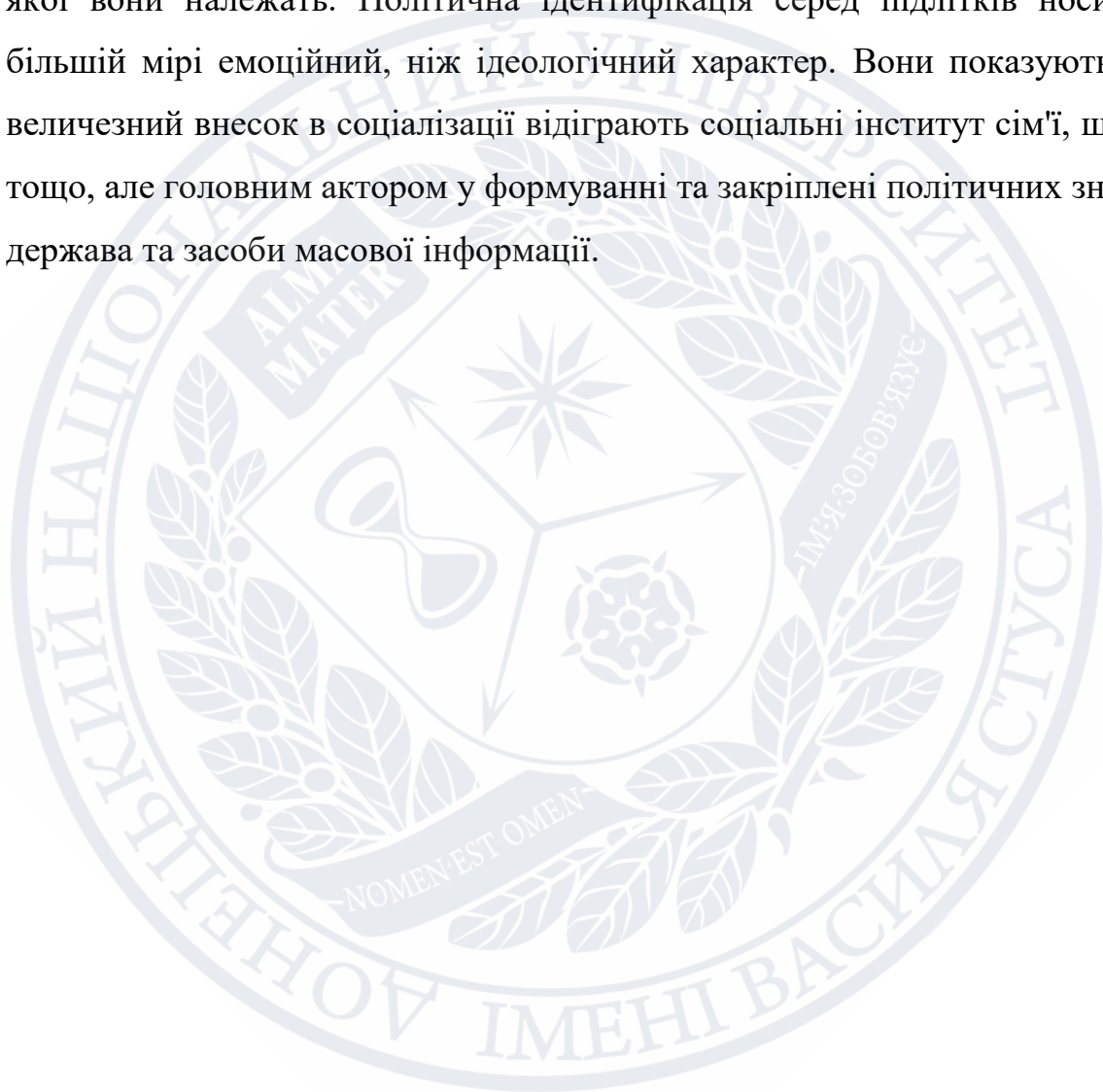
початком кумулятивного посилення економічної, соціальної та культурної обмеженості її членів, що ускладнює розвиток когнітивних, мотиваційних, мовних і соціальних навичок у дитини, важливих для успішного навчання в школі. Система шкільної освіти швидше закріплює, ніж вирівнює цю нерівність, і сприяє придбанню професії приблизно такою ж престижністю, як і в батьків.

Відводячи дитині як суб'єкту політичної соціалізації активну роль, Штайнкамп [25, с. 22] приділяє особливу увагу тому, як воно структурує соціальне оточення, а не просто переймає чужі погляди і установки. Для вирішення цієї проблеми він пропонує розрізняти мікро, мезо та макрорівні соціалізації, що дозволяє йому проводити у рамках соціально-структурних досліджень політичної соціалізації вивчення механізмів відтворення соціальної нерівності і політично значущих результатів цього процесу. При цьому враховуються як класичні показники (дохід, освіту батьків, престиж професії батьків), так і необмежене число інших індикаторів (район проживання, національність батьків, стиль життя і ін.). Такий аналіз при вивченні політичної соціалізації дозволяє, створюючи узагальнюючі незалежні індекси, обмежені тільки доступними ресурсами, наблизитися до цілісного обліку умов і факторів.

Він робить висновок, що низький соціальний стан сім'ї є початком кумулятивного посилення економічної, соціальної та культурної обмеженості її членів, що ускладнює розвиток когнітивних, мотиваційних, мовних і соціальних навичок у дитини, важливих для успішного навчання в школі. Система шкільної освіти швидше закріплює ці нерівності, ніж компенсує їх, і тим самим сприяє отриманню престижної професії, як і в батьків.

Отже, підводячи підсумки розгляду основних концепцій політичної соціалізації, можна зробити наступний висновок: інтерес дослідників до політичної соціалізації не зменшується. Соціалізація стала фундаментом і базою для політичної соціалізації. Теорії політичної соціалізації різних

науковців мають багато спільних рис. Вчені використовували, розвивали і доповнювали своїми дослідженнями ці теорії, акцентуючи увагу на певних історичних ситуаціях і культурах суспільства. Дослідження демонструють нам, що процес соціалізації відбувається на самих ранніх етапах, формуючи і закладаючи цінності з самого дитинства. Політична соціалізація молоді здійснюється через засвоєння ним норм і цінностей тієї соціальної групи, до якої вони належать. Політична ідентифікація серед підлітків носить в більшій мірі емоційний, ніж ідеологічний характер. Вони показують, що величезний внесок в соціалізації відіграють соціальні інститут сім'ї, школи тощо, але головним актором у формуванні та закріпленні політичних знань є держава та засоби масової інформації.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ

Сьогодні однією з головних проблем є демократизація українського суспільного життя та побудова громадянського суспільства, які передбачають активну участь громадян, а особливо молоді, у політичному житті країни, вільний розвиток громадян нашої країни. Про це писав управлінець В. Захарченко: “Проголошення незалежності нашої держави відкрило нову сторінку історії її народу, дало змогу реалізувати основні постулати української національної ідеї: вільний розвиток особистості кожного громадянина України” [16, с. 13].

2.1. Стан політичної соціалізації молоді в Україні

В Україні питання політичної соціалізації підростаючого покоління перебувають у центрі уваги вчених, широкої громадськості країни [23, с. 83]. Ця проблематика особливо актуальна сьогодні, з огляду на умови політичного, економічного й соціокультурного транзиту, що переживає Україна в останні два десятиліття. У сучасній Україні передача цінностей від одного покоління до іншого утруднена, оскільки в країні відбувся міжпоколінний «розкол». З позицій же конфліктної моделі можна пояснити прояви нетерпимості й екстремізму з боку частини сучасної української молоді.

Молодіжну державну політику в незалежній Україні було започатковано такими законодавчими актами: Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» (від 15.12.1992 р. № 2859-XII) [7], Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (від 05.02.1993 р. № 2998-XII) [12]. В подальшому державна політика визначається такими законами, як «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (від 01.12.1998 р. № 281-XIV XII) [15], «Про освіту» [11], «Про зайнятість населення» (від 05.07.2012 р. № 5067-VI) [10], «Про фізичну

культуру і спорт» » (від 24.12.1993 р. № 3808- XII VI) [14], «Про туризм» (від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР) [13].

Суспільство може демократично розвиватися тоді, коли вся політика держави буде зорієнтована не тільки на реалізацію інтересів фінансово-промислових груп чи їх непримиримих еліт, а враховуватиме інтереси широких верств населення у плані підвищення рівня життя, оплати праці, досягнення нових стандартів освіти, культури, медицини. Тоді, коли держава захоче бачити у своєму населенні замість сірої пасивності (попри всю зручність управління такою масою), активність і грамотність.

Рівень знань багатьох випускників українських шкіл також не відповідає вимогам реальності. Так, у свідомості молоді в низці обставин виникають сумніви, наприклад, щодо необхідності дотримання законів, чіткого додержування встановлених правил. Політика для молоді асоціюється з корупцією й скандалами. Таким чином, реалізацію політичної соціалізації в діях, вчинках і помислах людини можна представити в такий спосіб: інтерес до політичної інформації, реалізований у пошуку цієї інформації й споживанні її; звичка до політичних оцінок того, що відбувається у світі, країні, найближчому оточенні, що вимагає широти політичного кругозору; потреба в систематизованих політичних знаннях, реалізованих в освіті та самоосвіті; прагнення проникнути в суть політичних процесів, що відбуваються у світі, сприйняття цього як пошук сенсу життя, свого місця в реальному політичному різноманітті світу; прагнення й вміння захищати свою політичну громадську позицію.

Держава, проголошуючи пріоритетом досягнення європейських стандартів життя в економічній, політичній і культурній сфері, у реальній практиці внутрішньої політики не забезпечує елементарного навіть для гідного існування людей. В економіці процвітає жорстка експлуатація, недобросовісна конкуренція, корупція, рейдерство і т. д. Звичайними явищами є підкупи, шантаж, бюрократизм, безвідповідальність, у культурі – вседозволеність, насилля, безідейність, маскультурна неякісна продукція,

пріоритет комерційного успіху над мистецтвом. Культура поступово занепадає. У цих умовах і держава, і освіта, і церква виявилися неспроможними в повній мірі виконувати соціалізацію молодого покоління. Це значно стримує політичний розвиток і формування політичної культури.

Стан політичної культури в сучасному українському суспільстві характеризується фрагментарністю, суперечливістю та еклектичністю. З одного боку, події 2004 та 2014 років стали переворотом у свідомості багатьох людей, активізували інтерес до політики і політичних персоналій, породили значні соціальні запити, очікування та сподівання. Зросла зацікавленість молодих людей у вивченні багатої, часто трагічної історії свого народу, державності, традицій, мови, культури. Відтак відбулися зрушення у самосвідомості і національній свідомості. З іншого боку, все це зараз трансформувалося у бездієвий романтизм. Вшанування національних символів, проголошення українських гасел для лівової частки підростаючого покоління є лише бездумним ритуалом слідування трендам, рудиментом підданського феномену стадності. Глобальна революція «в умах» не відбулась. Як зазначав польський політолог Є. Вятр, першочерговим фактором ускладнення на шляху демократичного поступу є спадщина минулого, укорінена політична культура суспільства.

Наразі зростає кількість молодих людей, які не пов'язують своє майбутнє з Україною, романтизм перетворюється на політичний прагматизм та нігілізм, збільшується міграційний потік найбільш активної частки населення [32, с. 345]. Для багатьох молодих людей політика постає не привабливою для самореалізації сферою, «брудною справою, до якої краще не влізати». Непривабливі риси сучасного політичного процесу, а саме суперечності, невпевненість, конфліктність і кризовість частково відчужують молодь від політики.

Поведінка представників української політичної еліти стає все більш конфліктною, а популістська риторика звучить частіше. Сьогодні спектр політичних орієнтацій, устремлінь та протиріччів стає загрозливим для

національної безпеки. Політики все більш переймаються своїми власними владними інтересами, а широкі верстви легко можна звабити обіцянками.

Український народ упродовж віків виборював незалежність, самостійність, право на власні традиції, мову, культуру. Шлях до утвердження української нації був нелегким, але можемо говорити про незалежну українську державу і вести мову про національну ідентичність українців [5, с. 104]. Відома українська дослідниця Л. Нагорна висловлювала таку думку: основну увагу слід приділити вивченню саме національної ідентичності; такий підхід надасть додаткові можливості для зняття перешкод на шляху консолідації української нації [24]. Зокрема у цьому напрямку в реалізації в Україні політичної соціалізації суспільства загалом і молоді зокрема спостерігаються прогалини – звідси і той сепаратизм, і «втрачені люди». Як показують соціологічні дослідження в Україні зберігаються істотні відмінності в ідейно-політичних поглядах молоді різних регіонів, що відображає особливості масової свідомості. Якщо виокремити дві групи регіонів, до першої з яких відносяться Західний, Північний, Центральний та Київ, а другої – Східний, Південний регіони та Крим, то для першої будуть домінувати національно-демократичні орієнтації, а серед молоді другої – підтримка соціал-демократичної ідеології (а на тлі подій 2014-2015 рр. спостерігаються і тенденції зростання популярності комунізму).

Потужними інституціями, що безпосередньо впливають на протікання процесу політичної соціалізації молоді, є різного роду молодіжні організації. Такими є: «Молодіжна Альтернатива», заснована у 1994 р., що надає можливість стажування в органах влади, обмінних поїздок для студентів в межах України, сприяє підтримці зв'язків з європейськими партнерами; «Молодіжна Рада» - об'єднання задля захисту прав, реалізації прогресивних ідей молоді; «Український молодіжний форум», створена задля «консолідації вітчизняних молодіжних та дитячих організацій задля належного представлення інтересів української молоді в стосунках з державною владою та на міжнародному рівні». Сприяють політичному розвитку молоді Фонд Б.

Гаврилишина «Молодь змінить Україну», Фонд сприяння демократії, Міжнародний фонд «Відродження» (заснований Дж. Соросом). Діяли і молодіжні при партійні організації, а зокрема: «Молоді регіони», «Молодий Рух», «Молодіжний Союз Наша Україна», «Спілка молодих соціалістів», які наразі переважно втратили довіру населення та не користуються популярністю. В липні 2014 р. відбувся Всеукраїнський форум «Трансформація державної молодіжної політики: Перспектива-2020».

У контексті європейської інтеграції ключовими завданнями освітньої галузі в Україні є утвердження фундаментальних цінностей держав сталої демократії: парламентаризму, прав людини, свободи пересування, участі в управлінні державою тощо. Особливої актуальності ці проблеми набули після приєднання України до Болонського процесу. Це значно розширило демократичні засади освіти, відкрило для студентів можливості долучатися до виконання широкомасштабних освітніх програм («Історія Європарламенту», «Етапи євроінтеграції», «Європейський союз і вектори зовнішньої політики України» і т. п.). Болонський процес орієнтує вищі навчальні заклади на залучення студентів як компетентних, активних і конструктивних партнерів до формування зони європейської вищої освіти. У цьому випадку важливу роль відіграє студентське самоврядування, яке позитивно впливає на satисфакцію потреб молоді, максимально реалізує студентські інтереси, є середовищем для плідної взаємодії молодих людей.

Як вже було сказано, молодь – це найактивніший прошарок суспільства. Їх хвилюють проблеми справедливості, культури, не залишають байдужими проблеми корупції та дискримінації. Молоді юнаки та дівчата за нагоди стають у перші ряди бунтівників. Оскільки наші політичні лідери самі ніколи не виділялися критичним ставленням до власної поведінки, припускаючись не тільки помилок, але і відвертих зловживань, що дискредитує їх поведінку в цілому, то, використавши у своїх інтересах енергетику молоді, юних активістів-революціонерів дуже швидко забувають. Таким чином, молодь як і більшість рядових членів суспільства не бачить для себе чітких і зрозумілих

орієнтирів розвитку, а вже існуючі не мають достатнього зрозумілого обґрунтування [32, с. 344].

У ринкових умовах перед молоддю постало багато нових проблем. Однак вона, порівняно з іншими соціальними групами, завдяки віковому статусу має найбільшу соціальну, професійну та життєву перспективу. Завдяки своїм психологічним особливостям молодь здатна швидше, ніж інші соціальні групи, оволодівати новими знаннями, професіями, необхідними в період переходу до ринкових відносин та інших процесів державотворення.

Таким чином, специфіка процесу соціалізації молоді в політичному контексті полягає в тому, що молодь є найбільш рухливим, енергійним прошарком соціуму. Водночас, молоді люди ще знаходяться в пошуку себе, є і найбільш уразливими в економічному плані, і незахищеними від різного роду суттєвих впливів, їхнє мислення може бути не в достатній мірі критичним. Зміни, що пов'язані зі здобуттям Україною незалежності і сучасними подіями, вимагають вироблення нових шляхів політичної соціалізації молодих людей. Доцільним було б звернути увагу на політичний досвід інших держав (зокрема в цьому аспекті).

2.2. Політична освіта молоді України

Виховний вплив на формування політичної свідомості й активної моделі політичної поведінки молодого громадянина має багатопланове значення. Таким чином, можна вивести наступні функції. По-перше, через такі зразки політичної участі реалізуються умови для більш повного розкриття потенціалу молодої особи, для її творчого самовираження. По-друге, через інтенсифікацію людського чинника здійснюється сприяння перетворенню самої природи і підвищенню ефективності соціально-політичної галузі життя. По-третє, загальний розвиток молодої людини як суб'єкта політики є важливим чинником тісного зв'язку політичних інститутів із громадським

суспільством, контролю за діяльністю політико-управлінських структур із боку народу [18, с. 73]. Окрім того, політична освіта підвищує громадянську компетентність і відповідальність молоді.

Метою політичної освіти молоді є формування і розширення знань про те, що є спільним для усіх членів суспільства у їх розумінні справедливості, порядку, свободи, рівності, участі тощо. Політична освіта транслює молодому поколінню оптимальні засоби суспільної взаємодії. Знання такого роду необхідні молоді для розв'язання проблем громадського життя, захисту власних інтересів, формування рис громадянськості.

Систему державної політичної освіти складають шкільні та вузівські суспільно-політичні дисципліни, політичні програми державних теле- і радіокомпаній, відповідні розділи друкованих засобів масової інформації, що контролюються урядом. Емоційний компонент політичної освіти зводиться до формування емоційних преференцій людей у політичній сфері. Дійовим засобом політичної освіти є різні ритуали: демократичний спосіб передачі влади, дебати, урочисті збори, вручення нагород, паради, демонстрації тощо. Такими є засоби політичної соціалізації молоді. Подібного роду заходи покликані сформувані у молодого покоління, з одного боку, національний патріотизм і політичну толерантність, а з іншого – критичне ставлення до нав'язування будь-яких точок зору.

Доцільно наголосити, що зміст і форма політичної освіти тісно пов'язані із типом політичної влади в суспільстві. У демократичному, тоталітарному чи авторитарному суспільстві її розвиток обумовлений необхідністю зберегти непорушність домінуючих цінностей, інституцій зразків поведінки, тобто збереження та відтворення вже існуючої культури. Окремим предметом для дискусії є політична освіта і соціалізація молоді в умовах політичних трансформацій, суспільствах перехідного типу. Загальновідомо, що представників молодого покоління в силу певних вікових особливостей легше переконати, зорганізувати і залучити до певних політичних процесів. Адже питання справедливості, рідної культури і мови, національної ідентичності,

бюрократії, зловживань у корупції влади, державності чи дискримінації, ніколи не можуть залишити байдужими представників молодого покоління, тому молоді люди завжди будуть в авангарді революціонерів, бунтівників чи реформаторів [32, с. 344].

Європейські підходи до розвитку громадянського суспільства відбилися на процесі формування правових основ громадянської освіти в Україні, якими сьогодні є:

- Конституція України [19];
- Закон України «Про освіту», затверджено від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII [11];
- Розпорядження Кабінету Міністрів України «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні», затверджено від 3 жовтня 2018 р. № 710-р [20];
- Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання», затверджено від 18 травня 2019 р. № 286/2019 [31];
- Указ Президента України «Про національну стратегію у сфері прав людини», затверджено від 24 березня 2021р. № 119/2021 [27];
- Указ Президента України «Про національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020рр., затверджено від 26 лютого 2016 р. № 68/2016 [30];
- Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері», затверджено від 01 грудня 2016 р. № 534/2016 [29].

Концепція розвитку громадянської освіти є найбільш комплексним документом у відповідній сфері. Він визначає головні стратегічні напрями громадянської освіти: це – правова освіта громадян, зокрема в частині розуміння та вміння реалізовувати власні конституційні права та обов'язки, а також посилення здатності брати участь у суспільному житті та

використовувати можливості впливу на процеси прийняття рішень на всеукраїнському та місцевому рівнях.

Документом визначаються також соціально-політичні ціннісні орієнтири громадянської освіти: свобода, демократія, повага до рідної мови та культури, патріотизм, повага до закону, відповідальність і солідарність.

Мета громадянської освіти, відповідно до Концепції, – формування і розвиток у громадян України громадянських компетентностей, спрямованих на утвердження й захист державності та демократії, здатності відстоювати свої права, відповідально ставитися до громадянських обов’язків, брати відповідальність за своє власне життя, за життя територіальної громади. Відповідно до Концепції, громадянська освіта має бути спрямована на формування таких компетентностей:

- розуміння власної громадянської (державної), національної та культурної ідентичності, повага до інших культур та етносів;
- здатність берегти українські традиції та духовні цінності, володіти відповідними знаннями, вміннями та навичками, спроможність реалізувати свій потенціал в умовах сучасного суспільства;
- розуміння значення національної пам’яті та її впливу на суспільно-політичні процеси;
- знання європейських цінностей, зокрема принципів демократії, та здатність застосовувати їх у повсякденному житті;
- розуміння та сприйняття цінності прав і свобод людини, вміння відстоювати свої права та права інших;
- розуміння та сприйняття принципів рівності та недискримінації, поваги до гідності людини, толерантності, соціальної справедливості, доброчесності, вміння втілювати їх у власні моделі поведінки, здатність попереджувати та вирішувати конфлікти;
- знання та розуміння державного устрою, державного управління у всіх сферах суспільного життя на всеукраїнському та місцевому рівнях;

- знання механізмів участі в суспільному, суспільно-політичному та державному житті та вміння їх застосовувати разом з прийняттям рішень на всеукраїнському та місцевому рівнях; відповідальне ставлення до своїх громадянських прав і обов'язків, пов'язаних з участю в суспільно-політичному житті;
- здатність формувати та аргументовано відстоювати власну позицію, поважаючи відмінні думки/позиції, якщо вони не порушують прав та гідності інших осіб;
- здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, приймати обґрунтовані рішення;
- здатність до соціальної комунікації та вміння співпрацювати для розв'язання проблем спільнот різного рівня, зокрема шляхом волонтерської діяльності.

Відповідно до Концепції, громадянська освіта має охоплювати всі види освіти, всі складники та рівні освіти, а також усі вікові групи громадян.

Формальна освіта формує, розвиває та закріплює знання головних складових громадянської освіти, громадянську свідомість, моделі соціальної поведінки та активності дітей і молоді. На рівні формальної освіти здобуття в тому чи іншому форматі знань з громадянської освіти забезпечується відповідно до стандартів, розроблених на основі, що передбачає формування особистих якостей (цінностей, поглядів, способів мислення), опанування певних знань, набуття відповідних умінь і навичок.

На рівні дошкільної освіти діє «Базовий компонент дошкільної освіти» (Державний стандарт дошкільної освіти України), затверджений наказом Міністерства молоді та спорту України від 22 травня 2012 р. № 615 [28]. Базовий компонент, який визначає державні вимоги до рівня освіченості, розвиненості та вихованості дитини 6 (7) років, передбачає формування мінімально достатнього та необхідного рівня компетентностей, життєво важливих умінь і навичок, систему ціннісних ставлень до світу та самої себе, що сприятиме подальшій соціалізації дитини, формуванню її поведінки в

суспільстві, громадянської активності в майбутньому. Особливістю дошкільної освіти є поєднання сімейного та суспільного виховання.

Для забезпечення варіативності та гнучкості в досягненні результатів на реалізацію «Базового компонента дошкільної освіти» [28] затверджено вісім комплексних і двадцять сім парціальних програм, зокрема програми «Я у Світі» [35], «Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях» [9], «Україна – моя Батьківщина» [34], «Вчимося жити разом» [25], «Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку» [8]. Програми забезпечені необхідними методичними матеріалами та розробками. Ст.12 Закону «Про освіту» [11] визначає ключові компетентності, які забезпечують досягнення мети повної загальної середньої освіти, формування яких необхідне кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності. Згідно з Концепцією Нової української школи, виховання має пронизувати весь освітній процес і орієнтуватися на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність).

На рівні загальної середньої освіти діють стандарти початкової, базової та профільної середньої освіти, які оновлюються відповідно до вимог Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029р. Згадана Концепція, крім діяльнісного підходу, пропонує впроваджувати інтегроване та проектне навчання.

Державний стандарт початкової освіти – в контексті громадянської освіти – передбачає набуття таких ключових компетентностей:

- громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, усвідомленням рівних прав і можливостей, що вимагають співпраці з іншими особами для досягнення

спільної мети, активності в житті класу й школи, поваги до прав інших осіб, ідентифікації себе як громадянина України;

- інноваційність, що передбачає відкритість до нових ідей, ініціювання змін у близькому середовищі (клас, школа, громада тощо), формування знань, умінь, ставлень, що є основою компетентнісного підходу та забезпечують подальшу здатність відчувати себе частиною спільноти та брати участь у справах громади;

- підприємливість та фінансова грамотність, що передбачають ініціативність, готовність брати відповідальність за власні рішення, усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, прийняття власних рішень. В оновлених програмах початкової школи збільшено обсяг практичної діяльності, рольових ігор, обговорень, навчальних проєктів (колективних, групових, індивідуальних). Практичні види діяльності спрямовані на активізацію формування соціальної та громадянської компетентностей (волонтерство як добровільна суспільно корисна діяльність, благодійна акція “Допомагаємо творити добро” та інші). Маючи наскрізний характер на рівні початкової школи, соціальна та громадянська компетентності реалізуються у програмі предмета «Я і світ» [35], а також шляхом забезпечення міжпредметних зв’язків.

На рівні професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої освіти (на основі базової загальної середньої освіти) формування громадянських компетентностей забезпечується виконанням стандарту загальної середньої освіти. Згадані рівні освіти є основними та визначальними в системі формальної освіти з точки зору підготовки молоді до активного суспільного життя. У подальшому набуті компетентності громадянської та/або політичної активності можуть поглиблюватися й ставати головним видом професійної діяльності або оновлюватися за потреби в системі вищої освіти та освіти дорослих. Система позашкільної освіти доповнює попередні рівні освіти тим, що дозволяє на практиці закріпити набуті знання, розвинути уміння та навички. Цей складник освіти спрямований на розвиток здібностей

дітей та молоді, здобуття ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності.

У системі вищої освіти необхідно виокремити три напрями формування компетентностей громадянської освіти та політичної освіти як її складової:

1. Продовження розвитку компетентностей громадянської освіти, набутих на попередніх рівнях освіти та їх удосконалення й розвиток шляхом застосування на практиці. Так, стандарти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти в частині загальних компетентностей в різних формулюваннях передбачають набуття здатності реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Заклади вищої освіти забезпечують набуття таких компетентностей на рівні освітніх програм. Залежно від спеціальності такі курси (модулі, факультативи, дисципліни) можуть бути складовими варіативної чи інваріантної частини освітньої програми. Розроблення освітніх програм, як і програм окремих дисциплін (курсів тощо), є компетенцією закладу вищої освіти.

Студенти мають можливість і заохочуються до участі у студентському самоврядуванні, волонтерській діяльності, суспільному житті на рівні закладу вищої освіти, громади тощо.

2. Підготовка фахівців і професіоналів, у першу чергу, за спеціальністю 052 «Політологія» та іншими спеціальностями, в т.ч. галузі знань 03 «Гуманітарні науки», 05 «Соціальні та поведінкові науки» тощо. Такі фахівці мають ґрунтовну та поглиблену спеціальну підготовку, складають основу спеціалістів, експертів і науковців у сфері суспільних відносин та політики.

3. Підготовка фахівців і професіоналів за спеціальностями галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка» – педагогічних працівників, які власне забезпечують,

відповідно до стандартів, формування громадянської компетентності на рівні дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої освіти, а також виховний процес у позашкільній освіті.

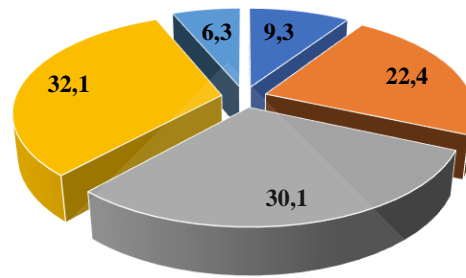
Отже, можна стверджувати, що існує система громадянської освіти, націлена на підготовку молоді до свідомого та відповідального суспільного життя. Вона має структуру, охоплює всі напрями громадянської освіти, а змістове наповнення враховує вікові особливості учнів і їх спроможність опановувати відповідні знання, засвоювати відповідні норми поведінки та застосовувати їх в повсякденному житті.

Перебіг президентської, парламентської, місцевих виборчих кампаній після 2014 року, їх результати та подальший розвиток подій цілком підтверджують гіпотезу щодо необхідності поступового поширення в суспільстві громадянського типу політичної культури, що передбачає поєднання інтересу до політики з довірою до політичних інститутів та готовністю до компетентної політичної участі. Як свідчить досвід розвинутих демократій світу, реалізація цього завдання вимагає створення концептуально та інституційно цілісної системи політичної (громадянської) освіти.

2.3. Участь молоді України у політичному житті

У 2017 році за ініціативою Міністерства молоді та спорту України було проведено соціологічне дослідження «Молодь України – 2017» [21]. За результатами цього дослідження 9,3% молоді обрали варіант “Постійно стежу за політичним життям України”, а 22,4% “Стежу за голосними подіями в політичному житті, другорядні ж залишаються поза увагою”. Третина молоді України 32,1% заявляє про відсутність інтересу до політики, обравши варіант “Взагалі не цікавлюсь політикою”.

Громадянська та політична активність молоді

- Постійно стежу за політичним життям України
- Стежу за головними подіями в політичному житті, другорядні залишаються поза увагою
- Інтерес до політичного життя у мене виникає дуже рідко
- Взагалі не цікавлюся політикою
- Важко відповісти

Рисунок 2.1 Розподіл відповідей на запитання «Якою мірою Ви цікавитесь політичними процесами, що відбуваються в Україні?» (серед усіх респондентів/-ок, N=2000), %

Головним чинником “аполітичності” молоді України є недовіра політикам та владі 48%, 30,1% не вірять в те, що від них щось залежить. 23,6% низько оцінюють свій рівень політичної культури.

Таблиця 2.1

Розподіл відповідей на запитання “Чому Вас не цікавить політичне життя країни?” (серед усіх репондентів/-ок N=2000),%	
Не довіряю політикам та владі	48,0
Від мене все рівно нічого не залежить	30,1
Я нічого в цьому не розумію	23,6
Через недовіру до наявної інформації	18,9
Через відсутність достовірної інформації	15,4
Я надто зайнятий іншим	15,1
Взагалі не цікавлюсь політикою	5,1

Станом на 2018 рік, відповідно до соціологічного дослідження «Молодь України – 2018», 8,9% української молоді постійно стежать за політичним життям в Україні та 25,9% відслідковують головні події в політичному житті країни. Водночас, третина молоді вказує про відсутність інтересу до політичних процесів в державі 29,5%. Із збільшенням віку збільшується частка

молоді, яка постійно стежить за політичним життям у країні та зменшується частка тих, які взагалі не цікавляться політикою Таблиця 2.1. – 2.2. [22].

Таблиця 2.2

Розподіл відповідей на запитання “Чому Вас не цікавить політичне життя країни?” (серед усіх респондентів/-ок N=2000),%					
	Серед усіх	14-19 років	20-24 роки	25-29 років	30-34 роки
Постійно стежу за політичним життям України	8,9	6,5	7,2	8,8	11,5
Стежу за головними подіями в політичному житті	25,9	16,9	25,1	30,9	26,9
Інтерес до політичного життя проявляю дуже рідко	31,9	28,2	30,2	33,9	33,3
Взагалі не цікавлюсь політикою	29,5	43,0	34,1	22,5	25,4
Важко відповісти	3,8	5,4	3,4	3,9	2,9

У 2019 році також було проведено соціологічне опитування «Аналітичний звіт з проведення репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді в Україні (2019 рік)». За його результатами за політичним життям в Україні постійно стежать 15,6 % молодих людей і 36,8 % відслідковують його головні події. Водночас майже четверть молоді 26,3 % цікавиться політичним життям дуже рідко, а у 17,4 % відсутній інтерес до політичних процесів у державі (Таблиця 2.3) [3].

Таблиця 2.3

Порівняння відповідей на запитання «Якою мірою ви цікавитеся політичними процесами, що відбуваються в Україні?»		
	2018 рік	2019 рік
Стежите за головними подіями в політичному житті, другорядні ж залишаються в поза вашою увагою	25,9	36,8
Інтерес до політичного життя проявляється у вас дуже рідко	31,9	26,3
Узагалі не цікавитеся політикою	29,5	17,4
Постійно стежите за політичним життям в Україні	8,9	15,6
Важко відповісти	3,8	4,0

Порівнюючи з попередніми роками, молодь України стала активною у громадській і політичній діяльності. Так, частка молоді, яка постійно стежить за політичним життям в країні, у 2019 році порівняно з 2018 роком зросла у 1,7 рази, а вага тих, хто стежить за головними подіями в політичному житті на 10,9 %. При цьому на 12,1 % та 5,6 % відповідно скоротилася частка серед

молодих людей України, тих, хто взагалі не цікавиться політикою або проявляв інтерес до неї незначний. Серед головних чинників «аполітичності» сучасної молоді – недовіра політикам і владі 27,6 %, недовіра до наявної інформації 24,8 %, брак достовірної інформації 23,1 % і зневіра щодо важливості своєї громадянської позиції 15,6 % (Таблиця 2.4). Порівняно з попереднім роком молодь більшою мірою стала довіряти політикам і владі: частка респондентів, що вказали на таку недовіру як на причину своєї «аполітичності» скоротилася у 1,8 рази або на 23,5 %.

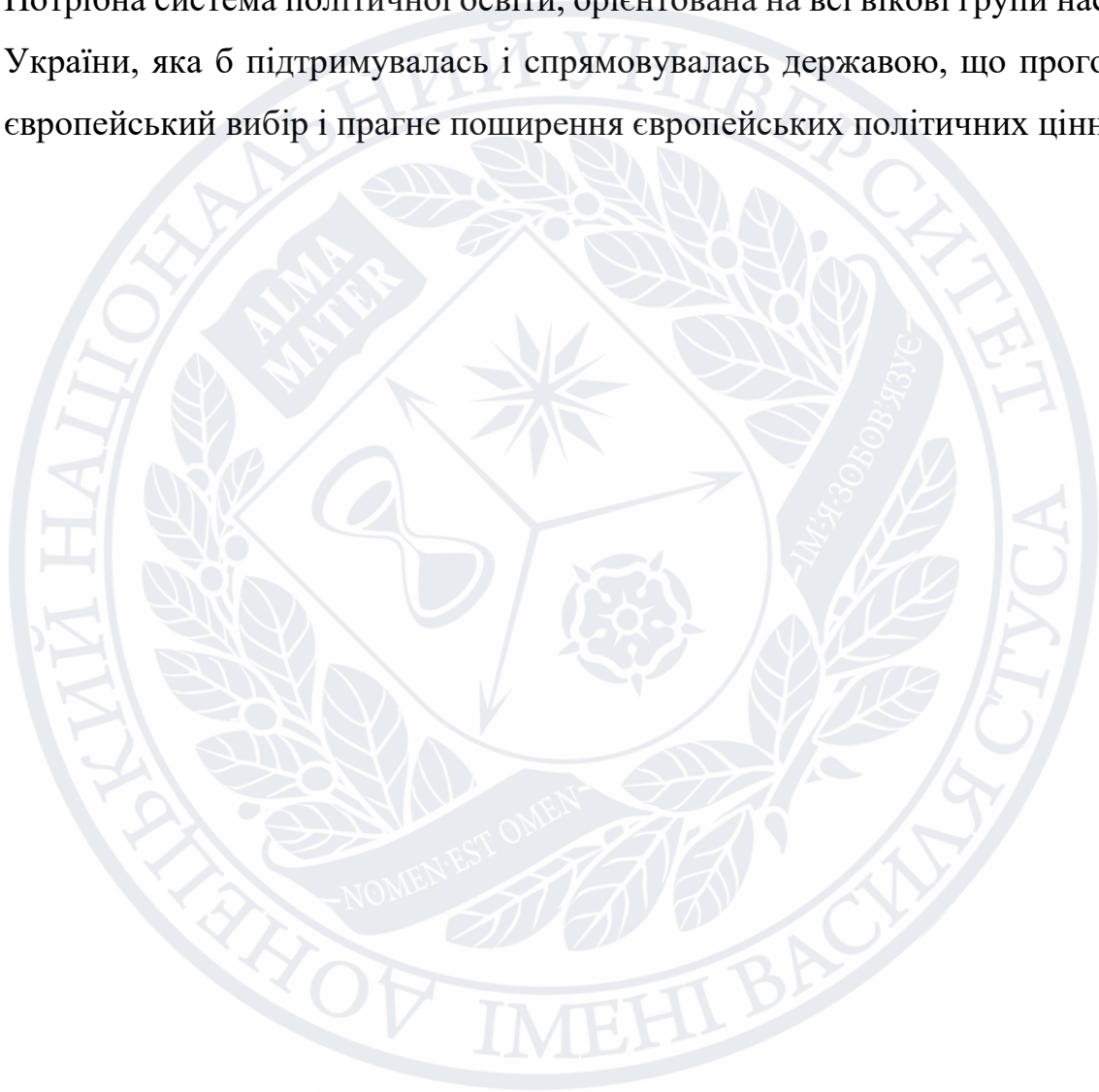
Також молодь України демонструє вищу ступінь зміцнення впевненості у собі та власних силах щодо зміцнення політичної ситуації в країні, про що свідчить скорочення відсотка респондентів, які зазначають при відповіді на запитання «Чому вас не цікавить політичне життя країни?», що від них все одно нічого не залежить з 27,0 % у 2018 році до 15,6 % у 2019. Разом з тим, збільшилася частка молоді, що не цікавиться політикою через недовіру до наявної інформації на 6,3 % та брак достовірної інформації 29 8,6 %. У три рази зріс відсоток опитаних, які не змогли надати відповідь на це питання й обмежилися твердженням, що їм важко на нього відповісти.

Таблиця 2.4

Порівняння відповідей на запитання «Чому вас не цікавить політичне життя країни?»		
	2018 рік	2019 рік
Не довіряю політикам і владі	51,1	27,6
Через недовіру до наявної інформації	18,5	24,8
Через брак достовірної інформації	14,5	23,1
Від мене все одно нічого не залежить	27,0	15,6
Я надто зайнятий іншим	12,7	15,1
Я нічого в цьому не розумію	21,7	12,7
Важко відповісти	4,0	13,6

Отже, рівень політичної участі, свідомості, толерантності молоді помітно зріс, як і усвідомлення необхідності самостійно визначати власну долю.

Однак говорити про політичну компетентність, політичну активність ще передчасно, позаяк у переважної більшості молоді домінує протестна мотивація політичної участі. Цей значний протестний потенціал суспільства не може бути знятий лише зусиллями, спрямованими на підвищення добробуту громадян та діяльністю неурядових організацій, які ситуативно докладають зусиль для підвищення політичної компетентності виборців. Потрібна система політичної освіти, орієнтована на всі вікові групи населення України, яка б підтримувалась і спрямовувалась державою, що проголосила європейський вибір і прагне поширення європейських політичних цінностей.

ВИСНОВКИ

Соціалізація стала фундаментом і базою для політичної соціалізації. Соціалізація та політична соціалізація продовжують викликати інтерес у дослідників не тільки психологічного напрямку, а й економічного, політичного та інших. Американські вчені Д. Істон, Дж. Денніс, Г. Алмонд, С. Верба, Дж. Адельсон наголошували на тому, що саме в ранньому дитинстві завдяки сім'ї, формується уявлення про політику, політичне життя та політичну культуру. Політичні інститути, школа та засоби масової інформації виходять на другий план у соціалізації людини. У дитині формуються позитивні, персоналізовані образи про політику, через слова маркери «президент», «поліція», «парламент». Після підліткового віку, молодь вже починає усвідомлювати свої права, цілі та інтереси у політичному житті країни. Р.М. Мерельман виділив чотири моделі соціалізації, які притаманні для окремих країн світу. Перша модель – системна, яка характеризується формуванням позитивного ставлення до влади, правового порядку, традиційних інститутів. Ця модель характерна лише для англо-американської культури. Друга модель – гегемоністська, вона характеризується формуванням у молоді ворожого ставлення до будь-якої соціальної та політичної системи, окрім «своєї». Головним агентом соціалізації він виділяє засоби масової інформації. Така модель властива країнам Азії та Близького Сходу. Третя модель – плюралістична, в цій моделі Р.М. Мерельман встановив, що соціалізація формування уявлень громадян про свої політичні інтереси проходить через школу, політичні переконання батьків, групи інтересів, партії, засоби масової інформації. Подібна модель властива континентально-європейській культурі. Четверта модель – конфліктна, на думку Р.М. Мерельмана, зводиться до формування лояльності до певної групи і готовності підтримати її в боротьбі проти інших груп. Агентурами соціалізації є органи пропаганди і агітації, що представляють інтереси групи. Ця модель відноситься до закритих (авторитарних) політичних систем. Мерельман також говорить про те, що

соціалізація відбувається ще в дитинстві, але одним із головних агентів виділяє засоби масової інформації.

Дослідженнях європейських вчених на перше місце в процесі політичної соціалізації виводять соціальний фактор та інститути освіти. Їх дослідження показують нам те, що людині доводиться адаптуватися до політичної системи і норм культури, ще не розуміючи їх сутності і значення. У підлітковому віці у молоді сформоване уявлення про політичні процеси, але вони в меншій мірі включені у процес прийняття політичних рішень. Політична соціалізація молоді здійснюється через засвоєння нею норм і цінностей тієї соціальної групи, до якої вона належить, а політична ідентифікація серед підлітків має в більшій мірі емоційний, ніж ідеологічний характер.

Стан політичної культури в сучасному українському суспільстві характеризується фрагментарністю, суперечливістю та еклектичністю. Наразі зростає кількість молодих людей, які не пов'язують своє майбутнє з Україною, романтизм перетворюється на політичний прагматизм та нігілізм. Непривабливі риси сучасного політичного процесу, а саме суперечності, невпевненість, конфліктність і кризовість частково відчужують молодь від політики. Зміни, що відбулися в суспільній свідомості після Революції Гідності створили передумови для впровадження якісної громадянської освіти, підвищення загального рівня політичної грамотності та залучення молоді до державного управління. При цьому, було встановлено, що державна молодіжна політика, що формується у сучасній Україні, не встигає як нормативно, так й практично реагувати на виклики, що постають перед державою і суспільством в сучасних умовах. Саме від якості соціалізації молоді, її громадянського становлення залежить майбутнє не лише самого молодого покоління, але й суспільства і держави в цілому.

У роботі проаналізовано політичну освіту молоді України через соціологічні дослідження такі як: «Молодь України – 2017», «Молодь України – 2018», «Аналітичний звіт з проведення репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді в Україні (2019 рік)». За даними досліджень,

лише 9,3% молодих людей постійно стежать за політичним життям в Україні, водночас, майже третина молоді каже про відсутність інтересу до політичних процесів в державі. Разом з тим, майже чверть з тих, хто не слідкує за політичними процесами в країні, не роблять цього, через нерозуміння політичних процесів загалом.

Також зазначені дослідження продемонстрували, що рівень політичної участі, освіченості, свідомості та толерантності в Україні поступово зростає. Щоб не втратити цей рівень, а розвивати й надалі, потрібен системний підхід до впровадження політичної освіти, залучення молоді до державного управління. Як наслідок цього зросте рівень політичної соціалізації, що призведе до зміцнення громадянського суспільства. У подальшому в державі необхідно створити органічну систему, яка була би здатна забезпечити ефективний розвиток країни, суспільства, особистості в усіх сферах суспільного життя. Такою системою, на думку автора, повинно бути громадянське суспільство, побудова якого для української держави є одним з основних завдань і повинна ґрунтуватися на реалізації активного інноваційного потенціалу молоді, формування політично активної особистості через виконання основних принципів політичної соціалізації, найважливішими з яких є: орієнтація на демократичну правову, самостійну державу; національне, патріотичне виховання молодого покоління, забезпечення умов для участі у політичному житті суспільства; створення умов для розвитку міжнародних молодіжних контактів; цілеспрямоване формування молодого покоління української політичної еліти.

На основі здійсненого аналізу політичної соціалізації молодого покоління в Україні автор дійшов висновку, що важливим завданням політичної освіти є підвищення громадянської компетентності і відповідальності молоді. Використовуючи різні форми політосвіти (урок, дискусія тощо), слід культивувати фундаментальні цінності й принципи демократії, мотивувати до участі у розв'язанні значущих суспільно-політичних проблем. Реалізація молодіжної політики залежить від

сформованої в державі політичної системи. Формування національної моделі молодіжної політики в Україні має враховувати всі молодіжні категорії, мати державну правову та соціальну підтримку і захист, налагоджені та зрозумілі механізми співпраці з владою, сучасне нормативне підґрунтя, змішане (державне, міжнародне, місцеве) фінансування, інноваційні механізми реалізації, самостійність молоді (молодіжних груп, організацій) у вирішенні питань, тому виділяються наступні рекомендації:

- Проведення державних соціологічних досліджень серед молоді України щодо її політичних настроїв та політичної участі для подальшої розробки стратегії політичної соціалізації.
- Розробка структурованої, системної стратегії політичної соціалізації з залученням залучивши до процесу молодіжні громадські організації, в тому числі і молодіжні підрозділи політичних партій, профільних комітетів (освіти, молоді) Верховної Ради України, відповідних міністерств та представників громадськості.
- Вдосконалити законодавчу базу для діяльності молодіжних організацій політичного спрямування. Законодавство повинно включати визначення молодіжних політичних організацій, базу їх фінансування (що може забезпечуватись з Фонду для фінансування політичних партій). Крім того законодавча база може передбачати квоту для молоді у партійних списках та створення при політичних партіях молодіжного дорадчого органу, що подає на розгляд партії законопроекти, що стосуються молодіжної сфери.
- Підвищити якість викладання через перепідготовку вчителів для подальшого навчання політичної грамотності на базі закладів освіти.
- Збільшення видатків та фінансова підтримка сектору культури та освіти, які пов'язані з формуванням та вкоріненням політичних цінностей молоді України (кіно, музика, книги, фестивалі, заходи тощо).

- Підтримка та розвиток зв'язків з розвиненими країнами заходу в рамках міжнародних програм обміну студентів, які направлені на розвиток політичної освіти молоді.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Алмонд Г., Верба С. Громадянська культура і стабільність демократії. Поліс., 1992. 131с.
2. Алмонд Г., Пауэлл Дж. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор. М.: АспектПресс, 2002. 537 с.
3. Аналітичний звіт з проведення репрезентативного соціологічного дослідження становища молоді в Україні (2019 рік), Київ, 2019. 92 с. URL: https://sport.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_dosl_idzhennia/analitichnii-zvit-2019.pdf (дата звернення: 20.02.2021 р.)
4. Бородін Є. І. Держава і молодь: історія ювенального законодавства в Україні (середина 80-х – початок 90-х років ХХ ст.). К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2004. 238 с.
5. Буяк Б.Б. Етнонаціональні аспекти у формуванні політичної культури та соціалізації молоді в Україні / Наукові записки / Курасівські читання. К.: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2006, С. 97-107.
6. Волович В. І. Социологический справочник / В. И. Волович , В. И. Тарасенко, М. В. Захарченко. К.: Политиздат Украины, 1990. 382 с.
7. Декларація «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» від 15.12.1992 р. № 2859-ХІІ / Відомості Верховної Ради України, 1993, № 16, ст.166. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2859-12#Text> (дата звернення: 19.03.2021 р.)
8. Дошкільнятам – освіта для сталого розвитку : навч.-метод. посіб. для дошкільних навч. закладів / Н. Гавриш, О. Саприкіна, О. Пометун; за заг. ред. О. Пометун. Д.: «ЛІРА», 2014. 120 с. URL: <http://bilatserkva-dnz9.edukit.kiev.ua/Files/downloads/1043434.pdf> (дата звернення: 10.02.2021 р.)
9. Духовно-моральне виховання дітей дошкільного віку на християнських цінностях: навч. прогр. та календарно-темат. план / А. М. Богуш, І. Л. Сіданіч, В. Є. Сучок та ін. К.: ВБФ «Східноєвропейська

гуманітарна місія», 2019. 164 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/2021/Prohramy/25.01/Prohrama%20Dukhovno-moralne%20vykhovannya%20ditey%20doshkilnoho%20viku.pdf>

(дата звернення: 15.02.2021 р.)

10. Закон України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI / Відомості Верховної Ради, 2013, № 24, ст. 24317. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

11. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII / Відомості Верховної Ради України, 2017, № 38-39, ст. 380. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

12. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 р. № 2998-XII / Відомості Верховної Ради України, 1993, № 16, ст. 167. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2998-12#Text> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

13. Закон України «Про туризм» від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР / Відомості Верховної Ради, 1995, № 31, ст. 24. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80#top> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

14. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24.12.1993 р. № 3808- XII VI / Відомості Верховної Ради, 1994, № 14, ст. 80. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3808-12#top> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

15. Закон України Про молодіжні та дитячі громадські організації» від 01.12.1998 р. № 281-XIV XII / Відомості Верховної Ради України, 1999, № 1, ст. 2. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-14#Text> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

16. Захарченко В.Т. Розвиток здібностей молоді Миколаївщини: здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали обласної науково-практичної конференції, присвяченої 10 річниці Незалежності України (17 серпня 2001 р.). Миколаїв, 2001. 170 с.

17. Истон Д., Деннис Дж. Дети в политической системе: основа политической законности / Вестник МГУ. Серия 18. Социология и политология. 2001. № 3. С. 76-97.

18. Карнаух А. Проблеми молодіжної політики в сучасній Україні / Політичний менеджмент. К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. № 4 (13), С.63-69.

19. Конституція України від 28.06.1996 р. / Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

20. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. № 710-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

21. Молодь України – 2017. Результати соціологічного дослідження. Тернопіль: ТОВ «Терно-граф», 2017. 72 с. URL: <https://dismp.gov.ua/molod-ukrainy-2017-rezultaty-reprezentativnoho-sotsiologichnoho-doslidzhennia/> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

22. Молодь України – 2018. Результати репрезентативного соціологічного дослідження. Київ: ДП «Редакція інформаційного бюлетеня «Офіційний вісник Президента України», 2018. 72 с. URL: https://sport.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/Sociologichni_doslidzhennia/doslidjennya-broshyura.pdf (дата звернення: 25.02.2021 р.)

23. Мухаев Р.Т. Политология: учеб. для студентов вузов, 2007. 629 с.

24. Нагорна Л.П. Національна ідентичність: український феномен в історичній ретроспективі. Розбудова держави. 1997, №7/8, С.47-55.

25. Піроженко Т.О., Хартман О.Ю. Вчимося жити разом. Парціальна програма з розвитку соціальних навичок ефективної взаємодії дітей від 4 до 6–7 років. К.: Видавництво «Алатон», 2016. 32 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/programi/1.pdf> (дата звернення: 20.02.2021 р.)

26. Політологія: Тематичний словник основних категорій та понять / Гвоздік О.І., Андреєв О.О., Павлишин О.В., Кравець В.М., Холох В.І., Фрейман Г.О., Мартиненко Ю.Д., Носенко О.В., Готун А.М., Шумейко О.В. К.: НАВС, 2012. 47 с.

27. Про затвердження Національної стратегії у сфері прав людини: указ Президента України від 24.03.2021 р. № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

28. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (нова редакція): наказ Міністерства молоді та спорту України від 22.05.2012 р. № 615. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0615736-12#top> (дата звернення: 20.02.2021 р.)

29. Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері: указ Президента України від 01.12.2016 р. № 534/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/534/2016#Text> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

30. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

31. Про Стратегію національно-патріотичного виховання: указ Президента України від 18.05.2019 р. № 286/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 19.03.2021 р.)

32. Сівчук П. І. Формування політичної культури молоді в умовах політичних трансформацій. Проблеми інтеграції науково-освітнього інтелектуального потенціалу в державотворчому процесі України : Збірник наукових праць VI-го міжнародного симпозіуму. Тернопіль – Севастополь – Стамбул, 2007. № 5. С. 342-345.

33. Социальная психология: Учебное пособие для вузов. / Сухов А. Н., Бодалев А. В., Казанцев В. Н. М.: Академия, 2001. 600 с.

34. Україна – моя Батьківщина. Парціальна програма національно-патріотичного виховання дітей дошкільного віку / Каплуновська О.М., Кичата І.І., Палець Ю.М. Тернопіль: Мандрівець, 2016. 72 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/8ukrayina-moya-batkivshhina-rejpolaska.pdf> (дата звернення: 18.02.2021 р.)

35. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / Аксьонова О.П., Аніщук А.М., Артемова Л.В. та ін. Київ: ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2019. 488 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/programy-rozvytku-ditey/programma-ya-y-sviti.pdf> (дата звернення: 15.03.2021 р.)

36. Merelman R. M. Revitalizing Political Socialization (ed.) Political Psychology. San-Francisco, 1986. P. 319

37. Steinkamp G. Social inequality, illness risk and life expectancy: criticism of social epidemiological injustice research, 1993. 122 p.